

TOPLUMSAL DEĞİŞİM VE EŞLER: CİNSİYET SENARYOLARININ SINIRLARINI GENİŞLETME AMAÇLI BİR TERAPİ YAKLAŞIMI

Güler Okman Fişek*
Boğaziçi Üniversitesi

Hanna R. Scherler
İçgörü Psikolojik Danışmanlık Merkezi

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'deki evlilik ilişkilerinde toplumsal değişimin olası etkilerini belirlemektir. Özellikle eşlerarası çatışma ve çiftlere uygulanan terapötik yaklaşımlara olan etkiler üzerinde durulacaktır. Çiftleri etkileyen faktörleri belirlemek için günümüzün değişen toplumsal ortamı içindeki evlilikler tanımlanacaktır. Bu faktörlerin bir çoğu kişinin kendisini nasıl tanımladığına etki ederken, çiftlerin birbirlerine ilişkin edindikleri tavırlar esas ilgi alanımızı oluşturmaktadır. Biz bu değişim durumunu çiftlerin geleneksel cinsiyet rolleri beklentilerini esnetme çabaları olarak tanımlamaktayız. Bu değişim çabaları görev dağılımı, ebeveyn rolleri, çalışma hayatı ve birlikteliğe ilişkin çatışmaların altında yatan nedenlerdendir. Biz, cinsiyet rolleri beklentilerinin söze döküldüğü ve alternatif beklentilerin üretilmesinin kolaylaştırıldığı bir terapötik yaklaşım önermekteyiz. Tartışılan noktaları açıklamak amacı ile örnek olaylara da yer verilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Cinsiyet Senaryoları, Evlilik İlişkileri, Toplumsal Değişim.

ABSTRACT

This paper aims to identify some correlates of social change in the domain of marital relationships in Turkey, especially in terms of their implications for marital conflict and couples therapy. A brief description of the changing social context of contemporary marriages is given to highlight the major forces impacting on couples. While a number of these forces affect the individual constructions of personal identity, a key area involves the positions taken by the spouses vis-a-vis each other. We conceptualize this as the couple's struggle to stretch the limits of traditional gender role expectations, which underlie conflicts over the division of labor, parenthood and career, instrumental and expressive modes of relating. We propose a therapeutic approach focusing on the articulation of gender role dilemmas and facilitation or exploration of alternatives. Case examples are provided to demonstrate the points made.

Keywords: Gender Scripts, Marital Relationship, Social Change.

GİRİŞ

Bu çalışmanın amacı toplumsal değişimin aile düzeyinde cinslerarası ilişkilere olan etkilerini incelemek ve bunlara dayanarak bazı sağaltıcı yaklaşımlar belirlemektir. Bu amaç doğrul-

tusunda kuramsal ve görgül verilerden yararlanılacak ve ilgili yerlerde örnek olaylar sunulacaktır. Temel savımız şudur: Toplumsal yapılar, sabit veya değişmekte olsun, kişilerin aile

* Yazışma Adresi: Prof. Dr. Güler Okman Fişek Boğaziçi Üniversitesi Psikoloji Bölümü 80815 Bebek İSTANBUL

içi işleyişlerine ve ilişkilerine önemli bir etki yaparlar. Toplumsal yapının şekillendirdiği davranış önermelerinin, daha açık bir ifade ile toplumsal senaryoların anlaşılması, kişisel ve aile düzeyinde yaşanan sıkıntıların giderilmesinde yardımcı olacaktır.

Yazımızda, bu bakış açısını Türk kültürüne uyarlamaya çalışacağız. Bu kültürde evlilik ve aile hayatının tanımını ana hatları ile özetledikten sonra, toplumsal değişimin aile yapısına olan etkisini anlamaya yarayacak bir çerçeve sunacağız. Bu analizden, çift ve aile işleyiş bozukluklarına ilişkin çıkarımlar yapacak, ilgili yerlerde bu çıkarımları örnek olaylar ile açıklayacağız. Çıkarımlar diyoruz çünkü Türkiye'de aile yapısına ilişkin sosyolojik ve sosyal-psikolojik veriler olmasına karşın, bunların klinik alana yansıyan çalışmaları yok denecek kadar azdır. Yazımız, müdahale önerileri ve kısa bir açıklama ile bitecektir.

Türk Toplumunu: Değişmekte Olan Bir Kültür

Coğrafi konumu nedeni ile Türkiye Doğu ve Batı arasında her zaman bir dörtyol ağız, bir köprü görevi görmüş olup, sosyal ve kültürel yapısı bu özelliği hala yansıtmaktadır. Ancak, yakın zamanlara kadar etkin olan geleneksel, kırsal ve tarım kökenli kültürel yapı, çoğu farklılığı kapsamına almıştır. Bu yüzyılın başında Cumhuriyet'in kurulması, modernleşme, sanayileşme ve kentleşmeye doğru bir hareket başlatmıştır. Bu değişimin ekonomik yönü kadınların para kazanan iş gücüne katılmaları; politik yönü demokratikleşme; sosyal yönü ise ataerkil hiyerarşik yapılanmadan eşitlikçi bir yapılanmaya doğru yönelmiş olmayı içerir. Bu değişiklikler zamanla, toplumun temel taşı olan ve insanların birbirlerine en yakın oldukları ailede de hissedilmeye başlamıştır (Kağıtçıbaşı, 1983).

Sosyo-ekonomik değişimin hızla gerçekleşmesine karşın, her yerde olduğu gibi, töreler, zamanın sosyo-ekonomik gerçeklerinin gerisinde kalmış, çatışmaya açık uyumsuz bir durum

yaratmıştır. Bu nedenle, Türk toplumu hala ataerkil ve ailesel değerlere önem veren bir toplum olarak tanımlanabilir (Ergüder, Kalaycıoğlu ve Esmer, 1991). Hiyerarşik olarak yapılanmış akrabalık birimlerinin sosyal ilişkileri, karşılıklı destek ve sadakat üzerine kurulmakta, bunlar da kişisel davranış ve deneyimleri belirlemede önemli rol oynamaktadır (Fişek, 1992; Levi, 1994).

Geleneksel bölgelerde evlilik hala kişilerin arası olduğu kadar ailelerarası bir kontrat olarak görülmektedir. Geleneksel eş ilişkileri duygusal doyum ve etkileşim yerine, ekonomik açıdan hayatı devam ettirme ile neslin devamı üzerine kurulmaktadır (Fişek, 1982). Eşler arası rollerin ve faaliyetlerin ayrımı çift odaklı bir aile yapısının ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Olson, 1982). Çift odaklı aile yapısının hiyerarşik düzeni, erkeği, karısından ve çocuklarından ayırıp, onun kendi akrabaları olan diğer erkeklerle bir arada olmasını desteklerken, kadının düşük statüsü, onun yaşantısını çocukları ile birlikte ev ortamında odaklaştırmaktadır. Nihai karar verme yetkisi çoğunlukla erkeğindir (Timur, 1972; Gökçe, 1976). Eşlerin farklı alanlarda etkin olması ve aralarındaki statü farkı sonucunda, kendini açma davranışları ve duygusal yakınlık, cinslerin kendi aralarında, erkeklerin erkeklerle veya kadınların kadınlarla yaşadığı yakın ilişkiler ağı içinde gerçekleşen olgular olmuştur (Fişek, 1992, 1994; Kızıltepe, 1982).

Evlilik İlişkilerindeki Değişiklikler

Kentsel yaşam ve artan eğitim düzeyi, evlilik ilişkilerinde değişikliklere yol açmaktadır. Eğitimli, yüksek sosyoekonomik statüde olan ve kentlerde yaşayan çiftler, beraberlik ve yakınlıkla ilgili daha eşitlikçi tutumlar ve beklentiler belirtmekte (Bahar, 1982; Kağıtçıbaşı, 1982; Kuyaş, 1982), daha fazla birlikte karar vermektedirler (İmamoğlu, 1991a; Yalçınkaya, 1990). Ancak bu değişim ne bütünsel ne de tutarlı bir şekilde gerçekleşmektedir. Örneğin, eğitimli ana-babalar genelde çocuklarına daha ya-

kın olmaya ve hem kendi aralarında hem de çocukları ile daha fazla şey paylaşmaya eğilimli olsalar da bu açıklık ve paylaşma, ebeveyn-çocuk hiyerarşisinde herhangi bir zayıflama anlamına gelmemektedir (Fişek, 1991, 1995). Buna paralel olarak, çiftler çocukları karşısında güçlü bir dayanışma sergilemekle birlikte, aralarındaki hiyerarşi hala sürmektedir (Fişek, 1995).

Özetle, günümüzdeki Türk ailesinde geleneksellik ve modernlik bir arada görülebilmektedir. Değişimin ve belirsizliğin yaşandığı dönemlerde bunun normal karşılanması gerekse de, evlilikte, artan belirsizlikten doğan olası çatışmalar da beklenmelidir (Fişek, 1982).

Geleneksel beklentiler baskıcı ve haksız olmalarına karşın, değişimin yaşandığı dönemlerde eksikliği hissedilen bir açıklık ve tahmin edilebilirlik sağlamaktadırlar. Modern çiftler ideal bir eşitlik ve yakınlık anlayışı ile arkadaşlığa özlem duygularını paylaşmaktadırlar. Bu anlayış ve duyguları, içinde büyümüş oldukları ailede değil, eğitim ve Batı kültüründen etkilenme sonucunda öğrenmişlerdir (Fişek, 1992, 1995). Çiftlerin bu tür yakınlığa erişebilme çabaları sırasında birbirleriyle olan ilişkilerinde, özellikle bağımsızlık, birliktelik, vericilik ve kontrol ile ilgili kural ve sınırları belirlemede sorunlarla karşılaşmaları olasıdır. Sonuç olarak çiftler mesafe ayarlamada, hem yatay hem dikey sorun yaşayabilirler.

Batı'da anlaşılan şekli ile ilişkisel yakınlık, bizim kültürümüzde hala yeni sayılabilecek bir kavramdır (Fişek, 1995). Bu nedenle insanların ilişki repertuarlarında, mesafe ayarlamaya ilişkin kesin reçeteler, farklılıkları tartışmak için belirlenmiş kurallar ve çatışan beklentiler ve gereksinimlerle başa çıkabilecek yöntemler bulunmamaktadır. Sonuçta ilişkilere aynı zamanda iki tür beklenti ile yaklaşılmaktadır: Biri Batı'daki ilişkisel ideolojiye dayanan, diğeri ise yetiştikleri ailede insan ilişkilerini öğrenmeye başladıkları zaman geliştirdikleri beklentiler.

Cinsiyet Senaryoları Kavramı

Kişilerin duygu, düşünce ve davranışlarını, deneyimlerinden öğrendikleri ışığında oluşturdukları fikri psikolojide kabul edilen bir kanıdır. Öğrenilenler, sonraki deneyimlerin açıklanması, yaşananların tanımlanması, ilişkisel beklentilerin şekillenmesine belirleyici katkı yapan kurallar, ilkeler ve kavramları kapsar (Guidano ve Liotti, 1983; Minuchin, 1974). Biz "cinsiyet senaryoları" denen kavramı, yaşanan erken ilişkisel deneyimlerden çıkarılan ve daha sonraki ilişkilere uyarlanan beklentileri tanımlamak amacı ile kullanıyoruz.

Bir çocuğun kimlik duygusu, onun erken yaşlarda, ikili, üçlü ve grup içinde yaşadığı veya gözlemlediği ilişkileri birleştirilmesi ile gelişir (Guidano, 1987). Bu birleşme, çocuğun edineceği bir takım roller, çocuğun hayatındaki önemli kişilerin üstlendiği bir takım roller, ve çocukla diğeri arasındaki bir takım duygusal bağlantıları içeren ilişkisel bir paradigma olarak da görülebilir (Kernberg, Selzer, Koenigsberg, Carr ve Appelbaum, 1988; Kohut, 1977). Bu paradigmalar hem çocuğun kendi benliğini tanımlamasına hem de hayatındaki önemli kişilerin davranışlarına ilişkin beklentiler geliştirmesine yardımcı olur (Framo, 1982, 1992; Scharff ve Scharff, 1991).

Bu paradigmalar, kısmen kişiye özel ilişkisel deneyimlerden kısmen de kültürün belirlediği durumlardan kaynaklanırlar. Kültürün öğretileri, çocuğun öğrenme sürecine farklı düzey ve şekillerde girer. Kültürün bazı söylemleri, büyüklerin çocuğa neyin nasıl olacağını anlatmaları ile doğrudan aktarılır. Bu, büyük olasılıkla, en kolay dile getirilebilen ve daha sonra da en çok sorgulanan beklentileri kapsamaktadır. Kültürü öğrenmenin diğeri bir yolu da başkalarının neler yaptığını gözlemlemek ve sonuç çıkarmaktır. Bir diğeri yol ise kişinin kendisinin yaşadığı, kültürel söylemlerce şekillenmiş etkileşimler ve ilişkileri özümseyerek geliştirdiği öğrenmedir (Stern, 1985). Bilinçli ola-

rak dile getirilmeye ve değiştirilmeye en çok direncin bu şekilde öğrenilenlerde görülmesi olasıdır.

Cinsiyet rolleri stereotipleri erkeklerin ve kadınların nasıl davranmaları gerektiğine ilişkin normatif inançlardır. Açıkça ve bilinçli bir şekilde öğretilmiş olup açıkça ve bilinçli bir şekilde sorgulanabilirler. Ancak, bu stereotiplerin, erken yaşlarda, yukarıda bahsedilen kişilerarası paradigmalarda içselleştirilmiş olmalarından kaynaklanan, çok daha derinlere işlemiş etkileri vardır. Bu cinsiyet senaryoları, kısmen sözel bilincin dışında işlediklerinden, eş ilişkilerinde sınırsız bir rol oynarlar ve sorgulanmaları zordur. Senaryo sözcüğünü kullanmamızın nedeni, bu beklentilerin eşlerin belli prototip durumlarda üstleneceği rolü içermesidir. Bu şekli ile, Sheinberg ve Penn'in (1991) "cinsiyet mantrası" kavramına benzemektedir.

Bir yetişkinin hayat şartları değişip, senaryosunda belirtildiği şekilde gelişmezse, yani yetişkin farklı bir sahnede oynamaya başlarsa, o zaman sorunlar belirir. Geleneksel cinsiyet senaryosunu içselleştirmiş birisi buna üstünkörü bir biçimde karşı çıkabilir, hatta bu konuyla ilgili inançlarını da sonuçlarının ne olacağını farkında olduğu sürece değiştirebilir. Ancak inanç ve tutumların yüzeysel değişimi mutlaka davranışlarda değişikliğe neden olmaz; ne de konuşma öncesi yaşlardaki deneyim sonucu elde edilmiş saklı beklentileri ortadan kaldırmaz. Bu nedenle çiftler hem kendilerinin, hem de eşlerinin açıklanamaz hayal kırıklıkları ve dikkafahlıkları karşısında şaşkına dönebilirler. Karşılıklı anlaşma sürecinde beklenmedik ve açıklayamadıkları çıkmazlar sonucu, eşler birbirlerine karşı daha fazla kırılma hissedebilirler.

Türk kültüründeki bir çok tipik ve açık cinsiyet senaryosu küresel cinsiyet rolleri stereotiplerini yansıtmaktadır. Örneğin, erkekler dış dünya ile ilişkide oldukları için daha kuvvetli ve yetkindir; ev, kadınlarla çocukların alanıdır; bir baba çocukları ile iletişim kurabilir,

ancak bu onun hiyerarşik mesafesini etkilemez. Bazıları ise daha çok bu kültüre özgüdür. Örneğin, ailede kocanın istekleri en önemlidir; erkek çocuklar kız çocuklardan önce gelirler (Fişek, 1982, 1993; Hortaçsu, Düzen, Arat, Atahan ve Uzer, 1990; İmamoğlu, 1991b).

Dile getirilmesi daha zor olan bazı senaryolar da vardır; örneğin kocanın erkekliği karısının faaliyetlerini kontrol etmesine bağlı olduğu için kadının ev dışı faaliyetlerde bulunması, kocanın özdeğerine darbe olabilir (Özbay, 1989). Aynı şekilde, kendisini açıkça ifade edip, fikrinde ısrar eden bir kadın, bir eş olarak kendi sınırlarını aşarak kocasının alanına girdiğini düşünüp, kadınlık rolüne bu kadar ters düşmenin kendi kimliğine zarar getireceğini sanabilir. Bu tür senaryolar, çiftler ilişkileri içinde sınır belirlemeye çalışırken direnmenin odak noktası olarak gündeme gelirler.

Cinsiyet Senaryoları ve Aile Hayatının Bozulması

Yukarıda anlatılanlar, eşlerin arasında olabilecek kendi kişisel gelişimlerinden kaynaklanan uyum ve uyumsuzluğun belirtilmesi olarak görülebilir. Biz, kültürün de en az kişisel deneyimler kadar şekillendirici bir etken olduğunu öne sürmekteyiz. Dahası, çiftlerin uyumsuzluğu cinsiyet senaryoları ile ilgili herhangi bir öge içeriyorsa, o zaman kişisel özellikler kadar kültürün de etkili olduğunu savunmaktayız. Bu nedenle, eş çatışmasının çifte özgü yönlerinin altında kişisel nedenler yatsa da, cinsiyet ile ilgili eş çatışmalarında kültür ve kültürel değişim olası bir etken olarak belirmektedir. Anlatılanların ışığında, kültür öğesinin de terapi sırasında ele alınması gereken bir etken olduğu mantığı yürütülebilir.

Kültürel değişim bu kadar etkili bir olguysa, neden bütün çiftler sorun yaşamıyor? Büyük olasılıkla her çift sorun yaşıyor, bazıları sorunların üstesinden gelebilirken, diğerleri bu-

nu başaramıyor. Kültürel değişimin etkisi aile yapısının temelindeki zayıf veya güçlü bağlantılara bir çerçeve oluşturur. Eşlerin tekil ve bir çift olarak gelişim tarihçeleri, bu bağlantıların zorlanma sonunda yeniden yapılanmaları ya da kopmalarını belirleyici rol oynar (Framo, 1982).

Kültürel değişimin etkili olduğu durumlarda, cinsiyet senaryoları, aile hayatının üç önemli alanında ilişkilerin bozulmasına neden olabilir: Eşler arası rol beklentileri, ana-baba-çocuk ilişkileri ve kendini ifade etme.

Eşler Arası Rol Beklentileri

Geleneksel ortamlarda eş çatışması, ya kadının sessiz kalması ile ya da dolaylı yönlendirmeleri ile sonuçlanır; çünkü, son söz erkeğindir (Gökçe, 1976; Timur, 1972). Hatta geleneksel "Osmanlı" kadınının yönetim becerileri meşhurdur. Ancak kültürel değişimin sağladığı belirsiz ortamda, eşitlik beklentileri tartışmalı bulgular sergilemektedir. Örneğin, erkeklerin kadınlardan bekledikleri ile kadınların kendilerinden bekledikleri arasında fark vardır (İmamoğlu, 1991a; Sunar, 1982). Bu farklılıklar kişisel ve kişilerarası çatışmaya yol açabilir. Özellikle dolaylı yollara başvurmamanın kabul edilebilirliği ve derecesi ile erkeğin yetkisinin sorgulandığı durumlarda çatışma çıkmaktadır.

Buradaki en köklü sorunlardan birinin erkeğin incinebilirliğinin ve güvensizliğinin eşlerle birlikte maskelenmesi olduğu, terapi ortamlarında gözlemlenmiştir. Bunun altında şöyle bir cinsiyet senaryosu yatmaktadır: "Bir erkeğin zayıflığının ortaya çıkarılması tehlikelidir ve kesinlikle kabul edilemez." Burada kadından beklenen, erkeği zedelediğini hissedince geri çekilmesidir. İşte bu geri çekilme reddedildiğinde çatışma dozunun arttığı ve kendini köşeye sıkışmış hissedenden kocanın sıklıkla eşini döverek otoritesini korumaya çabaladığı gözlemlenmiştir. Son zamanlarda ise, özellikle genç çiftlerde, kavga dozunun simetrik bir şekilde artması ve

boşanmaya gidilmesi bu gerilimle ilişkili olabilir.

Ana-baba-çocuk İlişkileri

Geleneksel olarak çocuk bakımı annenin ve evdeki diğer kadınların sorumluluğundadır ve annenin disiplini sağlaması beklenmektedir (Fişek, 1982; Kağıtçıbaşı, 1992; Kıray, 1976). Önceki çift odaklı yapıda kadınlar güç kullanabiliyor ve disiplini sağlayabiliyorlardı (Olson, 1982). Yeni gelişmekte olan tek odaklı ebeveyn ortaklığı yapısında ise, baba çocuklarla daha yakın ilişki kurmayı istemektedir (Fişek, 1995; Kağıtçıbaşı ve Sunar, 1992). Ancak, babanın çocukları ile yakın ilişki kurabilmesi için anneye otorite delege etmesi gerekmektedir. Hiyerarşi ile yakınlığı karıştıran bu sınır bulanıklığı, güç kullanımı ve etkinlik alanlarına ilişkin bir takım senaryolar gündeme getirmektedir.

Kendini İfade Etmek

Geleneksel yapıda çiftlerin, cinsiyete göre belirlenmiş olan faaliyet alanlarında uygun yerlerini bulmaları beklenirdi. Değişen bağlamda, kadının statüsünün yükselmesi, eşlerin cinsiyet senaryolarında uyumsuzluk ve anlamını tam kavrayamadıkları yeni ilişki beklentiler gibi etkenler, eşlerin duygularının daha derinden zedelenmesine yol açabilir. Bunda en problematik olan faktör, kadınların daha bağımsız olmak, eve ilişkin sorumluluklarını azaltmak ve özellikle ev dışı faaliyetlerde bulunmak istemeleridir (İmamoğlu, 1991a). Erkek, bilinmeyen korkusu ve esnek olma isteği arasında kalırken, kadın da bağımsızlık isteği ve bağımsızlığın getirdiği sorumluluğun korkusu arasında kalabilir. Kadın aynı zamanda evliliğine zarar veriyor olmanın korkusunu da yaşayabilir. Harekete geçen senaryolar geleneksel kadın-erkek ilişkilerinin can damarına basmaktadır, zira ben ve diğeri tanımlamaları ile ilintilidir.

Sorunların çözümü, uygun yol gösterici örneklerin olmayışı ve eşitlikçi tartışma becerilerinin edinilmemiş olmasından dolayı zorlaşmaktadır (Fişek, 1994; Kağıtçıbaşı, 1982; Kandiyoti, 1977; Olson, 1982). Cinsiyet senaryolarının uyumsuzluğu ve karşılıklı olarak tatmin edilmeyen beklentiler, daha derinlerde hüsrana duyularına yol açabilir. Kişisel gelişim ve kendini ifade etme konularında var olan berraklığı yok eder. Bu duygular, etkin olamama ve yetersizlik hislerine ve eş suçlamalarına neden olacaktır. Olayların altında yatan bu faktörlerin farkına varılmadığı takdirde, tartışma ve pazarlık daha da zor hale gelebilir.

Aile içinde daha önceleri işlevsel olan ilişki sınırları zorlandığında ve onlara yüklenildiğinde, gerçekleşmesi olası sonuçlar şöyledir: Giderek artan bir katılma ve değişime direnme ya da giderek kronikleşen bir esneklik-katılık arası gidip gelme ve nihayet artan esneklik (Hoffman, 1981). İdeal olarak, yeni bir denge bulunacaktır ama, bunu başaramayan aileler yardıma gereksinim duyacak olan ailelerdir.

Müdahale Önerileri

Kişiler, içinde buldukları duruma ve kendi gereksinimlerine göre yeni roller, kurallar ve beklentiler geliştirirler. Başka bir deyişle, eski senaryolarını yenileri ile değiştirirler. Terapistin görevi, çiftlerin ve ailelerin gizli senaryolarını ortaya çıkardıktan sonra, eşlerin senaryolarını sorgulamalarına, söze döküp gerektiği şekilde değiştirip düzeltmelerine yardımcı olmaktır.

Yaklaşımımızı geliştirdikçe, aşağıdaki fikirleri yeri geldiğinde çiftlerle paylaşmanın yarar sağladığını görmekteyiz:

1. Bağlamın (context) genişletilmesi: Çiftlere yalnız olmadıklarını, eski kuralların artık geçerli olmadığı bir zamanda, pek çok ailenin bu

tür sorunlarla karşılaştığını ve onların onların suçu olmadığını söylemek ve sorunu toplumsal bağlam çerçevesinde ele almak. Bu yaklaşım Szapozcnik ve Kurtines'in (1993) bağlamsal yaklaşımına benzemektedir. Bu yaklaşıma göre, kültürel değişime bağlı çatışma yaşayan çiftlere, aile içi çatışmanın bir ölçüde bağlamdan kaynaklandığı söylenmektedir.

2. Kişinin içinde yetiştiği aileyi bağlama yerleştirme: Kişinin içinde yetiştiği ailenin geleneksel kültürel ortama nasıl uyum sağladığını konuşmak, aile senaryolarını belirlemek, çiftlere içinde yetiştikleri aileler ile kendi kurdukları aileleri arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları bulmalarına yardımcı olmak, aynı zamanda farklılıkları söze dökmelerini sağlamak.

3. Kişiyi bağlama yerleştirme: Eşlerin gizli beklenti ve senaryolarından eskiden ve şimdi nasıl etkilendiğini sorgulamak; ana babalarının ilişkisini nasıl gördüklerini, onlara göre bu ilişkide neyin var olduğunu ve eksik olduğunu, büyürken onları en çok etkileyen şeylerin ne olduğunu sormak; içselleştirdikleri senaryoların söze dökülmesini sağlamak ve yaşadıkları deneyimlerde kültürün katkısını incelemek.

4. Sınırları esnetme: Çiftlerin artık söze dökülmüş olan eski senaryoları ile güncel deneyimleri arasındaki uyumsuzluklarla nasıl başa çıkmak istediklerine karar vermelerine yardımcı olmak; özellikle eşler arasındaki farklı deneyim ve senaryolarındaki uyum ve uyumsuzluklara odaklanmak. Sonuçta senaryo sınırlarını esnetmek.

5. Değerlendirme: Çiftlerin yeni ortak beklentiler üretmede karşılaşılabilecekleri direnç, korkular ve risk ile başa çıkmalarına yardımcı olmak ve yeni beklentilere ilişkin yapılacak tartışmaları kolaylaştırmak. Bu yaklaşım, Batı kökenli bir çok kuşaklararası aile terapisi yaklaşımından pek farklı değildir (Roberto, 1992). Ancak, bu yaklaşımda kültürel değişime

yüklenen belirleyici rolün bu kültür için vurgulanmasının kendi katkımız olduğuna inanıyoruz.

Örnek Olaylar

Aşağıda sunulan örnek olaylar, bu çiftlerle yapılan terapi sürecini anlatmayı değil, cinsiyet senaryoları kavramlarının terapi sürecinde nasıl ortaya çıkıp ele alındığını örneklemeyi amaçlamaktadır.

Eşlerarası Rol Beklentileri: Sınırlar Arasında Gidip Gelme

Bay ve Bayan I., geleneksel ailelerde yetişmiş, lise mezunu, genç bir çifttir. 6 yıldır evli olup, 6 yaşında da bir oğulları vardır. Çiftin arasında sorunların çıkması, oğullarının ilkökula başlaması ile aynı döneme rastlamaktadır. Bayan I., boş zamanlarını değerlendirmek amacı ile bir makyaj kursuna devam etmiştir. Yeni arkadaşlar edinmiş ve onların düzenlediği faaliyetlere katılmıştır. Zamanla evlilik içindeki statüsünü sorgulamaya başlamıştır. Giriştiği faaliyetlerin türü ve zamanına ilişkin daha bağımsız olmak istemiş ve evdeki sorumluluklarını azaltacak bir hayat tarzı arayışına girmiştir. Yetiştirdiği ailede kendisine bir çocuk gibi davranılmış, bakım ve ilgi verilmiş, korunmuş ve yaşamı yapılandırılmıştır. Başka bir deyişle, hemen hemen hiç bir zaman kendi seçimini yapıp sonuçlarına katlanmak sorumluluğunu almamıştır. Buna karşın ailenin en büyük çocuğu olan Bay I., becerikli, sorumluluk sahibi bir kişi olarak yetişmiş, yetişkin rolleri üstlenip, çocukluğunu tam olarak yaşayamamıştır. Evliliklerinin ilk yıllarında "bir yetişkin ve iki çocuk"tan oluşan bu sistem sorunsuz işlemiştir. Ancak, oğulları ilkökula başlayıp, Bayan I. boş zamanlarını değerlendirmek için yenilik arayışları içine girdiğinde, o da oğlu gibi büyümek istediğinde, Bay I.'nın ebeveyn rolü sarsıntıya uğramıştır. Bayan I. yeni davranışlar edinmeye çalışmış, ancak bunların sorum-

luluğunu üstlenmemiştir. Örneğin, step derslerine katılmış, ancak kendisini derse kocasının götürmesini istemiştir.

Bayan I. Bay I.'nın ebeveyn senaryosunu, ergenlik çağında yaşanan asiliklere benzer bir şekilde zorlamıştır, çünkü kendi gelişim sürecinde kişisel sorumluluk deneyimleri pek olmamıştır. Bu bağımlı yetişme tavrının doğal sonucu olarak Bayan I. yolunu bulmada zorlanmıştır. Bay I. ise kendi senaryosunun sınırlarını aşmamış, "o benden bağımsız olarak bir şey yapmamalı" şeklinde düşünerek karısını dövmeye başlamıştır. Bayan I. buna, eşinden cinsel olarak uzaklaşarak karşılık vermiştir. Kısacası, evliliklerinin değişen dinamiğine, hem hiyerarşik hem de yatay olarak sınırlarının esnemezliğini arttırarak tepki vermişlerdir.

Cinsiyet senaryolarının katılımının tartışılması, ilişkilerinde ebeveyn-çocuk kalıbını kullandıklarını farketmelerini sağlamıştır. Karısını kaybetmeyi istemediğinden, Bay I., karısının neyi, ne zaman ve nasıl yapacağı konusunda izin vermeye açık olmaya razı olmuştur. Hiddetlenip baskın olma ile karısının isteklerine açık olma arasında gidip gelmiş, ancak kesin sınırlar koyamamıştır. Bayan I. da isteklerini belirtmek ile, kocasının sağladığı desteği takdir etme arasında gidip gelmiş ancak, yeni yaşamaya başlamış olduğu bağımsızlığından ödün verip eşitlikçi bir ortaklık için gerekli sorumluluğu edinememiştir. Çift, tarafların arasında gidip geldiği uçları aşacak gerekli kaynakları edinemediğinden, yeni bir dengeye ulaşamamıştır.

Ana-baba-çocuk İlişkileri: Otoriteyi Paylaşma İkilemi

Yüksek eğitilmiş, iyi halli C. ailesi, ikinci çocukları olan 14 yaşındaki kızlarının evden kaçıyor olması, yalan söylemesi, okulda çok başarısız olması ve annesi ile kavga ediyor olması nedeniyle psikolojik yardım almak üzere başvurmuşlardır. Çift, evin dışında "önemli" işleri olup, ev hayatının ayrıntılarıyla rahatsız edilmek

istemeyen, otoriter bir baba ile, eşinin öfkeden çok korkan, sözüne itibar edilmeyen bir annenin klasik bir örneğini sunmaktadır. Yine genelde yaşanan bir durum olarak aile, babaanne ve kocasından ayrılan hala ile aynı apartmanda yaşamaktadır. Babanın sözleri her iki evde de kanun niteliği taşımaktadır. Büyük kız uyumlu olup yurt dışında okumaktadır. Danışma için başvurduklarında Bayan C., küçük kız ile başa çıkamayacak hale gelmiş ve kocasından işe karışmasını istemiştir. Bay C., kızına itaat etmesini emretmiş, ancak sonuç, evdeki çatışmaların artması olmuştur. Annenin cinsiyet senaryosu başarılı bir anne olmayı başarılı bir insan olmakla eş tuttuğundan, hissettiği başarısızlıkla anne yıkılmıştır. Babanın cinsiyet senaryosu ergenlik çağındaki kızlarıyla yakın ilişki içersinde olmayı kapsamadığından etkin olamama ve kızgınlık yaşamıştır. Kız ise kimsenin onu anlamadığı hissine kapılmıştır.

Terapötik süreç içinde baba otoriter tutumunu ve ailesinden onu ayrı tutan sınırların esnemezliğini ancak bir derece azaltabilmiştir, zira geniş ailenin sağladığı ortam, içselleştirdiği senaryoları fazlasıyla desteklemiştir. Anne, çaresizliğini kültürel bir perspektif içinde ele alarak sınır koymanın bakım sunmaya, yani aneliğe engel olmadığını farkederek rahatlamıştır. Aile onun sınır koyan tavrını kabul etmeye başladıktan sonra anne-kız ikilisi sınırlar hakkında bir anlaşmaya varabilmişlerdir.

Kendini İfade Etmek: Ana-babanın Çalışıyor Olmasını Dengelemek, Ev İşleri ve Kişisel Gelişim

Bay ve Bayan M., genç, yüksek eğitilmiş, ikisi de çalışan, iki çocuklu bir çift olup, "birbirleri hakkında gerçekleşmeyen beklentileri" olarak tanımladıkları sorunu çözmek için profesyonel yardıma başvurmuşlardır. Bayan M., aile fertlerinin kendi başlarının çaresine bakmakla yükümlü olduğu bir ailede büyümüşü; örneğin biri acıkmışsa, karnını doyurmak onun kendi sorumluluğundaydı. Ancak Bay M.,

ev işleri ve çocuk bakımının kadının sorumluluğu olduğu bir aileden gelmişti. Bay M.'nin kadınlara ilişkin bir diğer senaryosu da "kadın ilgilenir, kadın tutar"dır. Sonuç olarak, Bayan M., kocasının evde daha faal olmasını beklerken, Bay M. ise evdeki tüm sorumlulukları karısının üstlenmesini beklemekteydi. İkinci çocuğun doğumuna kadar Bayan M. bu çatışan beklentilerle başa çıkabilmişti. Ancak, ikinci çocuğun doğumundan sonra Bayan M.'nin evdeki sorumlulukları artmış, Bay M.'nininkilerde ise pek fazla bir değişiklik olmamıştır. Bayan M., o sıralarda işinde terfi etmiş olduğundan dolayı kendini işinde de yükümlülük altında hissetmektedir. Ailenin dışında kendisine zaman ayırmak istediği için kendini suçlu hissetmekte, Bay M.'ye karşı ise, ondan her akşam işten çıkıp koşarak eve gelmesini beklediği için güvenmiş hissetmektedir.

Bu çifte sorunlar, her iki tarafın edineceği yeni roller sayesinde farklı bir denge sağlamak için gereken becerilerin geliştirilmesi olarak yeniden tanımlanmıştır. Farklı bir dengenin sağlanması, mevcut senaryoların söze dökülüp müzakere edilmesini içermekteydi. Bayan M.'nin işinde artan faaliyetleri ve bazı akşamlar işten sonra olan toplantılar/yemekler, Bay M.'yi çocuklara bakmak zorunda bırakıyordu. Bu konum Bay M.'nin "erkek ev işleriyle uğraşmaz" senaryosuna ters düşmekteydi. Bayan M.'nin evden uzak kalması ise kendisinin "bir kadın iş, oyun ve anneliği bir arada yürütebilmeli" senaryosuna uymamaktaydı. Senaryoları hakkında konuşmak ve tartışma becerilerine ilişkin eğitim, bu çiftin sınırlarının esnemesini sağlamış, daha esnek davranışlar ve beklentiler geliştirmeleri nedeniyle daha önce yaşadıkları kişisel düzeyde tehdit hislerinin kalkmasına yol açmıştır.

-SONUÇ

Yukarıda anlatılan örnek olaylarda, cinsiyet rolleriyle ilgili senaryolar erkekleri hi-

yerarşik düzende daha üst düzeylerde konumlandırmıştır. Bu konuma bağlı olan pek çok senaryo vardır; mesela erkekler güçlüdür, yardım eder, yetkindir, koruma ve güven duygusu sağlarlar, zorlukların üstesinden gelirler vb. Kadınların göreceli olarak dezavantajda olmaları, alandaki çalışmaların çoğunun kadınları daha iyi anlamak ve onların güç ve bağımsızlık elde etmelerini sağlayacak yolların aranması doğrultusunda olmasına neden olmuştur (Goodrich, Rampage, Ellman ve Halstead, 1988; Leupnitz, 1988; Walters, Carter, Papp ve Silverstein, 1988). Son zamanlarda farklı bir bakış önem kazanmış olup, erkeklerin erkeklik rollerindeki yalnızlıklarını, incinmelerini ve hayal kırıklıklarını vurgulamaktadır (Osherson, 1992). Cinsiyet rolleriyle ilgili senaryoların panzehiri, yalnızca kadınlara daha fazla bağımsızlık, güç ve beceri sağlamak değil, aynı zamanda erkeklerin karşılıklı bağımlı, duygularını paylaşan ve gücü daha az önemser kişiler olmaları için yollar aramak olabilir. Cinsiyet senaryoları ile ilgili çalışmalar genelde cinsiyet hiyerarşisini ortadan kaldırmaya yöneliktir. Bunun gerçekleşmesi hem erkeklerin azalan güçleriyle başa çıkmalarında onlara destek olmayı hem de kadınların edindikleri gücü yaşamlarına yerleştirmede onlara yardımcı olmayı gerektirmektedir. Cinsiyet hiyerarşisinin ima ettiği noktaları kültürel çerçevede ele almak, eşlerin kendilerini kısıtlayıcı tanımlardan uzaklaştırıp, senaryolarının sınırlarını iyice genişletmelerine neden olmaktadır. Üstelik bunu birbirlerine suç ya da ard niyet atfetmeden yapabilmeleri söz konusudur.

Geleneksel terapi yaklaşımları genelde kişiyi, diğer kişiyi ve aralarındaki bağlantıyı bir sistem olarak ele alır. Bu yazının amacı, ben, diğer ve biz boyutlarının her birinde kültürün oynadığı rolü vurgulamak olmuştur. Kişisel ve ailesel sorunları anlamada ve hafifletmede, kişisel farklılıklarla birlikte kültürü de ele alan bir yaklaşımın kullanılabilirliğini belirtmeye çalıştık. Amacımız birini diğerine tercih etmek değil, kültürel değişimin etkisini de ele alan

terapi yaklaşımları geliştirerek, terapi yöntemlerimizi daha ikna edici ve kullanışlı hale getirmektir.

Kaynaklar

- Bahar, M. (1982). *Marital communication and its relationship to marital satisfaction*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.
- Ergüder, E., Kalaycıoğlu, E., & Esmer, Y. (1991). *The values of Turkish society*. İstanbul: TUSIAD Publications.
- Fişek, G. O. (1982). Psychopathology and the Turkish family: A family systems theory analysis. In Ç. Kağıtçıbaşı (Ed.), *Sex roles, family and community in Turkey*. Bloomington, IN: Indiana University Press.
- Fişek, G. O. (1991). A cross-cultural examination of proximity and hierarchy as dimensions of family structure. *Family Process*, 30, 121-133.
- Fişek, G. O. (1992). The feminization and romanticization of intimacy: A western cultural phenomenon. *American Family Therapy Association Newsletter*, Summer, no. 48.
- Fişek, G. O. (1993). Life in Turkey. In L. L. Adler (Ed.), *International Handbook on Gender Roles*. The Greenwood Press.
- Fişek, G. O. (1994). Paradoxes of intimacy: An analysis in terms of gender and culture. *Boğaziçi Journal: Review of Social, Economic and Administrative Studies*, 8, (1-2), 177-186.
- Fişek, G. O. (1995). Is gender hierarchy a useful concept in describing family structure? In Lawick & M. Sandler (Ed.), *Family Gender and Beyond*. Heemstede, The Netherlands: LS Press.
- Framo, J. L. (1982). *Explorations in marital and family therapy: Selected papers of J. L. Framo*. NY: Springer Publishing Company.
- Framo, J. F. (1992). *Family-of-origin therapy. An intergenerational approach*. NY: Brunner/Mazel Publishers.
- Goodrich, T. J., Rampage, C., Ellman, B., & Halstead, K. (1988). *Feminist family therapy*. New York: W.W. Norton and Co. Inc.
- Gökçe, B. (1976). *Gecekondu gençliği*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Guidano, V. F. (1987). *Complexity of the self: A developmental approach to therapy and psychopathology*. NY: The Guilford Press.
- Guidano, V. F., & Liotti, G. (1983). *Cognitive processes and emotional disorders*. NY: The Guilford Press.
- Hoffman, L. (1981). *Foundations of family therapy*. NY: Basic Books.

- Hortaçsu, N., Düzen, E., Arat, S., Atahan, D., & Uzer, B. (1990). Intrusions upon same-sex or different-sex dyads in a Turkish university dining hall. *International Journal of Psychology, 25*, 33-37.
- İmamoğlu, E. O. (1991a). *Değişen dünyada değişen aile içi roller*. Yayınlanmamış çalışma. Ankara: Ortadoğu Teknik Üniversitesi.
- İmamoğlu, E. O. (1991b). Evaluating his/her success/failure at breadwinning/homemaking: A case of double standards. *Journal of Human Sciences, 2*, 59-70.
- Kandiyoti, D. (1977). Sex roles and social change: A comparative appraisal of Turkey's women. *Signs: Journal of Women in Culture and Society, 3*, 57-73.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (1982). Sex roles, values of children and fertility in Turkey. In Ç. Kağıtçıbaşı (Ed.), *Sex roles, family and community in Turkey*. Bloomington, IN: Indiana University Press.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (1983). Women and development in Turkey. *International Journal of Turkish Studies, 2*, 59-70.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (1986). Status of women in Turkey: Cross cultural perspectives. *International Journal of Middle East Studies, 18* (4), 485-499.
- Kağıtçıbaşı, Ç., & Sunar, D. (1992). Family and socialization in Turkey. In J. L. Roopnarine & D. B. Carter (Eds.), *Parent-child socialization in diverse cultures*. Norwood, NJ: Ablex Pub. Cor.
- Kernberg, O. F., Selzer, M. A., Koenigsberg, H.W., Carr, A.C., & Appelbaum, A. H. (1988). *Psychodynamic psychotherapy of borderline patients*. NY: Basic Books, Inc.
- Kıray, M. (1976). Changing roles of mothers: Changing intra-family relations in a Turkish town. In J. G. Peristiany (Ed.), *Mediterranean family structures*. London: Cambridge University Press.
- Kızıltepe, Z. F. (1982). *Self-disclosure*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.
- Kohut, H. (1977). *The restoration of the self*. NY: International Universities Press.
- Kuyaş, N. (1982). Female labor power relations in the urban Turkish family. In Ç. Kağıtçıbaşı (Ed.), *Sex roles, family and community in Turkey*. Bloomington, IN: Indiana University Press.
- Leupnitz, D. A. (1988). *The family interpreted: Feminist theory in clinical practice*. NY: Basic Books.
- Levi, H. R. (1994). *The relationship between self and selfobjects: A demonstration of Kohut's psychology of the self outside the clinical setting*. Unpublished Doctoral Dissertation. Santa Barbara: The Fielding Institute.
- Minuchin, S. (1974). *Families and family therapy*. Cambridge: Harvard University Press.
- Olson, E. A. (1982). Duofocal family structure and an alternative model of husband-wife relationship. In Ç. Kağıtçıbaşı (Ed.), *Sex roles, family and community in Turkey*. Bloomington, IN: Indiana University Press.
- Osherson, S. (1992). *Wrestling with love: How men struggle with intimacy*. NY: Fawcett Columbine.
- Özbay, F. (1989). *Family and household structure in Turkey: Past, present and future*. Paper presented at the conference on the Changing Family in the Middle East, Amman, Jordan.
- Roberto, L. G. (1992). *Transgenerational family therapies*. NY: The Guilford Press.
- Scharff, D. E., & Scharff, J. S. (1987). *Object relations family therapy*. NJ: Jason Aronson Inc.
- Sheinberg, M., & Penn, P. (1991). Gender dilemmas, gender questions and the gender mantra. *Journal of Marital and Family Therapy, 17*, (1), 33-44.
- Sunar, D. (1982). Female stereotypes in the U.S. and Turkey: An application of functional theory to perceptions in power relations. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 13* (4), 445-460.
- Szapocznik, J., & Kurtines, W. M. (1993). Family psychology and cultural diversity. *American Psychologist, 48* (4), 400-407.
- Stern, D. N. (1985). *The interpersonal world of the infant*. NY: Basic Books, Inc.
- Timur, S. (1972). *Türkiye'de aile yapısı*. Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Walters, M., Carter, B., Papp, P., & Silverstein, O. (1988). *The invisible web: Gender patterns in family relationships*. NY: The Guilford Press.
- Yalçınkaya, A. (1990). *Decision making in the Turkish family*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.

SUMMARY

SOCIAL CHANGE AND MARRIED COUPLES: A THERAPY APPROACH TO EXTEND THE LIMITS OF GENDER SCRIPTS

Güler Okman Fişek*
Bosphorus University

Hanna R. Scherler
İçgörü Psychological Counseling Center

The aim of this paper was to examine the implications of societal change for gender relations at the family level, and to derive some therapeutic interventions. To do this, both theoretical and empirical input was utilized and relevant case material was presented wherever feasible. The central premise was that social structures have significant implications for the functioning of individuals in the context of their families, regardless of whether these structures are stable or in flux. An understanding of the prescriptions deriving from these structures, namely gender scripts, formed the basis for the proposed therapeutic interventions. More specifically, the notion of gender scripts was used to denote the expectations people derive from early relational experience and apply to their later relations. Such a conceptualization of relational dynamics aided in understanding and alleviating individual and family distress.

In this paper, this thinking was applied to Turkish culture. First, an overall description of marital and family life in Turkish culture was provided. Then, the notion of gender scripts was introduced and a framework for understanding the impact of social change on family structure was presented. More specifically, the three important domains of family life, namely, spousal relations, parent-child relations, and individual self-expression that gender scripts may disrupt under conditions of cultural change were explained. The explanations

pointed to the fact that in all domains, problem solving was hindered by lack of appropriate role models and skills for negotiation, and at a deeper level, due to the mismatch between the gender scripts inculcated into the spouses. Finally implications for couple and family dysfunctioning were derived from this analysis and were demonstrated with relevant case material. The aim of presenting case material was not to explain the therapeutic process and how they may be worked through. In the suggestions for intervention, emphasis was on the necessity of placing the implications of gender hierarchy within a cultural framework, as such an approach seemed to help spouses free themselves from the restricting definitions, stretching the limits of their scripts. In the brief remark concluding this paper, the advantages of the therapeutic interventions proposed was highlighted. The contention was that the particular interventions accounted for the role of individual idiosyncrasies as well as culture in understanding and alleviating individual and family distress. Whereas the traditional therapeutic approaches basically considered the self, the other and the space between them as a system, the proposed approach stressed the role of culture as manifested in each of these dimensions. The claim was not to prefer one approach to the other, but to develop therapeutic approaches that are more informed by the impact of cultural change, which at the same time, render them more persuasive and utilizable.

Address for correspondence: Prof. Dr. Güler Okman Fişek Boğaziçi Üniversitesi Psikoloji Bölümü 80815 Bebek
İSTANBUL